

A téma feldolgozása a tanulmányban annyiban tekinthető egyoldalúnak, amennyiben a 133 napig tartó hatalmi időszakból hiányoznak az osztrák részről megfogalmazott kritikai elemek. Ezek csak a bukás utáni publicisztikából és politikai nyilatkozatokból derülnek ki, holott közismert, hogy a hatalmon lévő osztrák szociáldemokrácia elképzelése a baloldali politikáról és társadalomról alapvetően különbözött a Magyarországon hatalomra jutott bolsevik irányzattól. Azoknak az ebből fakadó politikai nézetkülönbségeknek az ismertetésével, amelyek a két utódállam későbbi politikai fejlődésében nem kis szereppel bírtak, ebben a tanulmányban is adós maradt a szerző.

A Tanácsköztársaság emlékezetpolitikájáról Klimó Árpád (*A Tanácsköztársaság az 1919 utáni magyar emlékezetpolitikában*) és David Tréfás (*A Tanácsköztársaság szerepe a magyar emlékezetpolitikában*) adtak közre egy-egy tanulmányt. Az előbbi az 1919 és 1989 közötti időszakra, míg az utóbbi a rendszerváltoztatás utáni évekre koncentrál. A legtöbb érzellemmel és sérelemmel kísért tematika tárgyalása nagy bátorságot igényel, és nem mindig hálás feladat. Különösen igaz ez a jelenkorunknak számító utóbbi évtizedek tekintetében. Végtelen elutasítás és feltétel nélküli elfogadás között mozgó történeti események higgadt, kritikai értékelése mindig is nagy kihívást jelentett a kutatók számára. Kétség sem férhet ahhoz, hogy a tanulmányok állításai nem szűnő vitákra fogják sarkallni az olvasókat.

Össességében úgy gondolom, hogy a tanulmánykötet versenyképes hozzájárulást nyújt a Magyarországi Tanácsköztársaság külső képének megrajzolásához. A gazdag nemzetközi szakirodalom, a transznacionális szempontú történeti tárgyalás egyre gyakoribb alkalmazása hasznos és megalapozott kísérlet a témával kapcsolatos tudás elmélyítéséhez. Betöltheti akár azt az űrt is, amely a nemzetközi történettudományban ezen a területen az utóbbi években érzékelhető volt. A magyar történettudomány versenyképessége szempontjából pedig elengedhetetlenül szükséges, hogy úgy, mint 1979-ben, magyar szerzők tollából is megszülessen a legújabb kutatásokat összegző, német vagy angol nyelvű tanulmánykötet.

Gyarmati Enikő

CONFRONTING DEVASTATION

Memoirs of Holocaust Survivors from Hungary

Ed. Ferenc Laczó

The Azrieli Foundation, Toronto 2019. 453 oldal

A holokauszt magyarországi irodalmában mindig figyelmet kelt, ha olyan munka lát napvilágot, amely az áldozati csoportok cselekedeteit, gondolatait, élethelyzeteit veszi górcső alá. Jelen kötet a zsidó túlélők hangját szólaltatja meg, s fűzi azokat a magyar holokauszt történeti keretébe.

A kötet kiadója a kanadai Azrieli Alapítvány, amelynek programja (Holocaust Survivor Memoirs Program) 2005-ben azzal a céllal jött létre, hogy emléket állítson az üldözötteknek, egyszersmind összegyűjtse annak a hozzávetőlegesen 40 000 holokauszt-túlélőnek a visszaemlékezéseit, feljegyzéseit, akik a háború után Kanadában kezdtek új életet. A vállalás révén mára több ezer tanúságtételt sikerült archiválni és megőrizni. E szövegekből az Azrieli Alapítvány eddig hozzávetőlegesen száz kötetet publikált főként angol, részben pedig francia nyelven, amelyek minden esetben 1–2 túlélő visszaemlékezésének tudományos igényű forráskiadásai. Jelen kötet a második olyan, amely nem egész memoár(ok)at közöl, hanem válogatást nyújt.

Az antológiászerű válogatással a szokásosnál jelentősebb feladat hárult a könyv szerkesztőjére, a Maastrichti Egyetem történész oktatójára, Laczó Ferencre, akinek célja az volt, hogy az Azrieli Alapítvány birtokában lévő memoárokból áttekintő jellegű, hiteles és érzékletes képet adjon a magyar holokauszt kanadai túlélői emlékezetéről.

A vaskos munkában szereplő szövegek s általában véve a narratív források – különösen az évtizedekkel később született visszaemlékezések – történeti használata ugyanakkor meglehetősen problematikus. Magyarországon nemcsak a memoárok, hanem általában véve a narratív források használata alig-alig érintette meg a holokauszt-kutatást. Míg az „elkövetői oldal” forrásainak feltárása évtizedek óta megindult, és főként rájuk építő munkák szép számmal születnek, addig a naplók, levelezések, hagyatékokban felbukkanó fényképek, tárgyak elemzése a mai napig szinte teljes mértékben hiányzik a történetírásból. Holott épp ezek, sok esetben pedig kizárólag a személyi anyagok azok, amelyek faggatásával közelebb juthatunk az eseményekhez, amennyiben elfogadjuk az autenticitás primátusát a faktualitás felett. (*Cristopher R. Browning: Collected Testimonies. Holocaust History and Postwar Testimony. Madison 2003. 37–42.*) Egyszerűen a trauma primer átélése teszi hitelessé ezeket a holokausztról szóló beszámolókat. Szándékuk szerint a legtöbben történetükben „kis tanulságokat”, nyitott kérdéseket tesznek fel és egyfajta generációk közti dialógusnak szánják emlékezéseiket. (*Henry Greenspan: On Testimony, Legacy and the Problem of Helplessness in History. Holocaust Studies 13. [2007] 1. sz. 45.*)

Visszatérve a recenzált munkára, a kötet szerkesztési elve az, hogy tematikus blokkokban adja közre az emlékezéseket. A szerkesztő öt fejezetre bontotta a visszaemlékezések sorát, lehetőséget adva az olvasóknak, hogy akár csak az érdeklődésüknek megfelelő történeti eseményekhez kapcsolódó ego-dokumentumokat olvassák el. Az első blokkban a Magyarország német megszállása előtti időszakra vonatkozó emlékezés-részletek kaptak helyet. A második egységben a kiegészítő munkaszolgálatról esik szó. A következő egység a *Gettók és táborok* címet viseli, ennek megfelelően közös nevezőre hozza az otthonukból elhurcolt, kényszerlak- és munkahelyekre deportált túlélők emlékezéseit. A negyedik fejezet a budapesti zsidóság 1944-ben kétségkívül speciális léthelyzetét vizsgálja, végül az utolsó – egyben legvaskosabb – tematikai egység a felszabadulás széles spektrumára irányítja az olvasók figyelmét. A forráskiadvány összesen 43 memoár-részletet tartalmaz a fenti csoportosításban. Mivel egy-egy szerző visszaemlékezésének vonatkozó részleteit legtöbb esetben két-három fejezetben is szerepeltette a szerkesztő, e sajátos bontásban jól végigkövethetőek egy-egy zsidó sors stációi a soá folyamatában. Két témakört érdemes kiemelni: a munkaszolgálat esetében például érdemes lett volna röviden kitérni – akár a visszaemlékezésekhez fűzött jegyzetekben, akár másutt – a rendszer mindenkor változó voltára, a hátszágai „musz” viszonyaira, a keret meghatározó szerepére, amely teljesen más túlélői narratívákat eredményezhetett, vagy a vészidőszak megélt történetét meghatározó levelezés, posta, élelmiszerellátás stb. szövevényes viszonyaira. A felszabadulás témaköre üdvözlendő módon kapott bő teret: az újabban itthon és Európában egyaránt reflektorfénybe került kutatási terület itt közölt, heterogén túlélői forrásai felé Laczó figyelemre méltó érzékenységgel közelített. A németországi lágerekben, hontalan táborokban eltöltött léthelyzet, a hazatérés szerfelett problematikus volta éppúgy felvillan e szövegekben, mint a Magyarországon túléltek újrakezdési stratégiái, a hazai és nemzetközi segélyszervezetek tevékenysége, vagy akár a szovjet megszállókkal szembeni emberi viszonyok alakulása.

A tematikus blokkok elé Laczó Ferenc tömör, ám annál fontosabb előszót írt, amely nemcsak a közlés szempontjairól ad felvilágosítást, de a szövegek keletkezéséről, az emlékezők társadalmi helyzetéről, valamint a visszaemlékezéseknek a holokauszt-emlékezetben és -irodalomban betöltött helyével kapcsolatban is fogódzót nyújt. A bemutatott memoár-részletek a közelmúltban keletkeztek, ebből következően a szerzői gyermekek, legfeljebb fiatal felnőttek voltak üldöztetésük idején. Ők mára olyan „zsidó kanadaiak”, akiknek holokauszt-élménye

túlnyomórészt az 1944–1945-ös Magyarország területéhez, kisebb részben az SS lágerrendszerének valamely lengyelországi vagy németországi táborához, illetve ukrainai munkaszolgálatához kötődik. E „zsidó kanadai” tanúságtevők mindegyikét zsidó származása miatt üldözték egykori hazájukban, holott közismert, hogy a holokauszt áldozatainak számos kisebb csoportja is volt (vallási, nemi identitásuk miatt üldözöttek, cigányok stb.). Emlékirataik azonban nem kaptak helyet a munkában. A szerkesztő ügyelt arra, hogy férfi- és női tanúságtételek egyenlő mértékben szerepeljenek a kötetben, így biztosítva azt, hogy az egyes témakörökben a holokausztban különösen fontos nemi szerepek egyaránt kellő súllyal jelenjenek meg. Ez alól kivételt találunk: a munkaszolgálatról szóló szövegek írói értelemszerűen mind férfiak, a felszabadulásról szóló fejezetben ellenben több zsidó női forrást válogatott Laczó Ferenc, mert a Vörös Hadsereg által elküvetett abúzus őket érintette.

Az egyes tematikus fejezetek elé a szerkesztő minden esetben rövid, 2–3 oldal terjedelmű szaktörténeti bevezetőt illesztett, amelyek összefoglalják az adott tematikai egység köztörténeti vonatkozásait, mégpedig a legfrissebb angolszász szakirodalmi termés alapján. Jóllehet a precíz összefoglalók révén „képbe kerül” a laikus olvasó, a közölt emlékezések mégsem minden esetben reflektálnak az összefoglalókban vázolt köztörténeti folyamatokra, így a fejezetek eleji történeti bevezetők kissé szervesen illeszkednek a forrásokhoz. Ugyanakkor viszont Laczó – ámbár sehol nem árulja el szempontjait, hogy a tengernyi kanadai-magyar visszaemlékezésből miért épp ezeket választotta kötetébe – biztos kézzel nyúlt a kútfőkhöz: a fejezeti bontásban a lényegesebb témákat felöleli egy-egy szövegrész. Nemkülönben dicséretes az a szerkesztői igényesség, amely figyelembe veszi, hogy a könyv angol nyelvű olvasói bizonyára nincsenek tisztában a magyarországi holokauszt eseményeivel, szereplőivel, kulcsfogalmaival: számukra Laczó Ferenc önálló, igényes glosszáriumot állított össze. Ugyancsak informatív a kötet végére illesztett, fényképekkel illusztrált, a memoár szerzőiről készített bibliográfia, amely a szövegek értelmezését is nagyban segíti. Végül említeni kell a könyv legvégén elhelyezett név-, tárgy- és helynévmutató hasznosságát is.

A traumatikus élethelyzetekhez, kivált a genocídiumokhoz kapcsolódó ego-dokumentumokkal való történeti foglalatosság különös érzékenységet is igényel, figyelembe véve, hogy az emlékek papírra vetése során maguk a túlélők is újraélik, áttranszformálják jobbára traumatikus élményeiket. Sok esetben – s erre ad alkalmat a *Confronting Devastation* válogatása is – az olvasó az üldözött zsidók legapróbb hétköznapi cselekedeteiben merülhet el. Egyfajta pszichológiai beállítódást igényel már sokszor e szövegek értelmezése is. Olvasásukkor szembeötlő az a jellegzetesség, hogy a visszaemlékezők szinte vizuális benyomásként értekeznek az eseményekről. „Nincsen szó, hogy leírjam a halálos csendet, a dermedt félelmet, amely olyan volt nekünk, mint az otthonainkra és az egész városra boruló sötét felhő. Pánik fogott el; az utcák teljesen kiürültek.” (136.) Ki vonhatná kétségbe példának okáért, hogy a Helen-Rodak Izso memoárjából önkényesen kiragadott fenti mondatok bármilyen korabeli hivatalos iratnál plasztikusabb és hitelesebb képet festenek arról, miként élték át a budapesti zsidó polgárok az ország német megszállását?

Jelen kötet esetében reflektálni kell azokra a kérdésekre is, amelyeket a tanúságtételek nyelve vet fel, s a szerkesztő – helyesen – bevezetőjében ezt részben meg is teszi. Az itt közölt szövegek, egy kivételtől eltekintve, eredetileg angol nyelven íródtak, holott a trianoni Magyarországon született szerzőik anyanyelve magyar, jiddis, esetleg szlovák, német volt. A világégés túlélőiként szerzőik mindnyájan emigránsként érkeztek az észak-amerikai államba. Változó mértékű integrációjuk szociokulturális változást és nyelvi azonosulást is eredményezett, amely értelemszerűen kihatott az ezredforduló után papírra vetett emlékeik elbeszélésére is. A múltbeli távolságból adódó emlékezeti akadályok (akár tudatos ferdítési szándékok), valamint a leírt események és a szövegek keletkezése közti nyelvi-kulturális törésvonalak egyaránt befolyással vannak a

kötetben szereplő szövegek értelmezésére. Amennyiben történeti forrásokként, s nem fiktív textusokként kívánjuk a kötet szövegeit értelmezni, úgy különösen fontosá válik az alapos forráskritika. A leglényegesebb, voltaképpen egyetlen komoly bírálatom éppen ezért abban áll, hogy a szerkesztő – talán a kiadó szűkre szabott lehetőségei kötötték Laczó Ferencet – kevésbé segíti az olvasókat eligazodni ebben a kérdéskörben. Sok esetben kifejezetten indokolt lett volna lábjegyzeteket illeszteni a memoár-részletekhez, akár egy helyszínen (például kényszermunkatáboroként funkcionáló üzem), akár tágabb összefüggések megvilágítására. Hiába ugyanis a szerkesztői bevezető, a kötetvégi életrajzokból kirajzolódó egyéni sorsok, a szemelvények nyelvi szempontból mégis meglehetősen homogénnek tűnnek, magukban a szövegekben alig utal valami a szerzők egykori és jelenlegi szociokulturális hátterére. Márpedig a műveltségi, kulturális korlátoknak az emlékiratok megírásában (de akár az emlékezet megkonstruálásában is!) bizonyára nagy szerepük volt, amelyek értelmezése felett elsiklik az egyébként gondos szerkesztői figyelem. Ehhez kötődően hibának tartom azt is, hogy nem tudjuk meg, milyen környezetben készültek az emlékezések, mely esetekben használtak szerzőik jegyzeteket, naplófeljegyzéseket; egyáltalán: kézzel avagy géppel írt szövegekről van-e szó; találhatóak-e a kéziratokhoz csatolt piszkozatok, jegyzetek, s voltaképpen: kit milyen motiváció vitt rá a memoár-írára? Minderre a kötet végi szerzői életrajzok sem reflektálnak, márpedig a szerzők attitűdjeiből, apró megnyilvánulásaiból rendszerint ugyancsak következtetni lehet a tartalom pontosságára, egyszersmind befolyással lehet a forráskritikára is.

Kritikai megjegyzéseim azonban mit sem vonnak le a könyv említett érdemeiből. Kurrens szemléletmódja, valamint a benne rejlő narratív források bemutatása remélhetőleg nemcsak a holokauszt „első kézről” elbeszél története és emlékezete iránt érdeklődő kanadai olvasóközönség számára lesz hasznos olvasmány, de megtermékenyítőleg hat a magyarországi történetírásra is.

Szécsényi András

